

resistència i protesta que adoptaren les classes populars enfront de les estratègies d'hegemonia classista desenvolupades pels grups dominants. Això, des de fa temps està fora de dubte, i aquí l'únic que es fa és remarcar-ho. Contràriament, estaríem davant d'una visió reduccionista de la política, que la situa en el marc estret de l'entramat institucional. Que la democratització de l'Estat liberal va partir de la base que aquest es va veure obligat a eixamplar els seus suports socials és una afirmació incontestable. El com i la durada d'aquest procés de democratització i de reajustament de les institucions estatals existents o la creació de noves varia d'un estat-nació a un altre. Si perdem de vista aquestes consideracions de ben segur haurem desenfocat el problema de fons que ateny a la transformació de les estructures polítiques en el lent trànsit cap a l'assumpció de la democràcia liberal i de la política de masses.

GEMMA RUBÍ I CASALS

F. VALLS JUNYENT, *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996. 388 p.

Aquesta primera obra del jove historiador Francesc Valls, que el 1992 va merèixer el premi de recerca Joan Mercader, és un llibre important entre les monografies regionals o comarcals que en els darrers anys han tractat de fitar les diverses línies del desenvolupament agrari català entre l'arrencada del segle XVIII i la revolució liberal. Mereix figurar al costat dels estudis de Llorenç Ferrer sobre el Bages, Rosa Congost sobre la regió de Girona, Enric Vicedo sobre les terres de Lleida, Enric Tello sobre la Segarra, o les tesis doctorals encara inèdites de Jordi Andreu sobre El Camp de Tarragona i el Priorat, Josep M. Bringué sobre el Pallars, M. Àngels Sanllehy sobre la Val d'Aran, i Josep Colomé sobre el Penedès.¹ Francesc Valls aporta una peça més del puzzle que ens està permetent copsar les «vàries Catalunyaes» que Pierre Vilar evocava al final del volum tercer de la seva gran obra, que acaba de complir els trenta anys.

El rastre de Vilar, que cercava entendre *Catalunya dins l'Espanya moderna*, ha portat a la recerca de la diversitat agrària a l'interior d'aquella Catalunya del set-cents i del vuit-cents. La disminució de l'escala d'observació ha vingut de la mà de l'explotació sistemàtica de fons documentals cada cop més voluminosos: cadastres i «amillaments», registres notariais i registres d'hipoteques. Però ens equivocariem si penséssim que el coneixement historiogràfic d'aquella frontissa decisiva, entre el vell ordre senyorial i la naixença de la societat liberal, avança només per addició successiva de detalls cada cop menys rellevants. Un lector atent d'aquesta col·lecció de monografies comarcals, que no passi per alt les dates d'elaboració i edició dels diferents treballs, hi trobarà alguna cosa més que la millora

1. L. FERREER, *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*. Barcelona, 1987; R. CONGOST, *Els propietaris i els altres. La regió de Girona 1768-1862*, Vic, 1990; E. VICEDO, *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents. Producció, propietat i renda*, Barcelona, 1991; E. TELLO, *Cervera i la Segarra al segle XVIII*, Lleida, 1995; J. ANDREU, *El Camp de Tarragona i el Priorat durant els segles XVIII i XIX*, tesi doctoral llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona el 1994; J. M. BRINGUÉ, *Comunitats i béns comunals al Pallars Sobirà. Segles XV-XVIII*, tesi doctoral llegida a la Universitat Pompeu Fabra el maig 1995; M. A. SANLLEHY, *Comunitats, veïns i arrenduaris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII): Dels usos comunals a la dependència econòmica*, tesi doctoral llegida a la Universitat de Barcelona el 1996. J. COLOMÉ, *L'especialització vitícola a la Catalunya del segle XIX. La comarca del Penedès*, tesi doctoral llegida a la Universitat de Barcelona el 1996.

en la precisió i la textura de la nostra geografia històrica. En cada nova aportació les grans preguntes, que en darrer terme remetien a la vella qüestió dels viaranyis de la transició del feudalisme al capitalisme agrari, hi són replantejades a la llum de la diversitat de casos. Si llegiu el llibre de Francesc Valls en aquesta doble dimensió —què ens diu *sobre* la comarca de l'Anoia, i sobre la dinàmica del canvi agrari català vist *des de* la comarca de l'Anoia—, hi trobareu un conjunt d'aportacions i novetats que convé no passar per alt.

Els primers capítols es dediquen a situar l'Anoia en la diversitat del creixement agrari set-centista, distingint el fons igualadí de la Conca d'Òdena, dels vessants penedesencs sud-orientals de la rodalia de Piera i Masquefa d'una banda, i dels altiplans segarrencs nord-occidentals de la rodalia de Calaf i Copons de l'altra. A l'inici del segle XVII l'Anoia era una comarca despoblada, on una xarxa de masos als vessants penedesencs i de petites viles a l'altiplà segarrenc obrien clapes cerealícoles en un mar d'erms i boscos, tot i que la presència de petites proporcions de vinya fa pensar en un predomini del tradicional sistema de bancals intercalats. Les densitats de població eren més elevades al nord-oest segarrenc que en els masos penedesencs on tanmateix la diversitat de conreus era una mica més gran. L'única excepció en el panorama de baixes densitats i usos poc intensius del sòl era el fons de la conca als voltants d'Igualada, on cap al 1720 la vinya ja ocupava el 34% dels espais cultivats. La comparació d'aquella geografia dels conreus a l'època dels primers cadastres amb la que ofereixen els «amillaments» de la dècada de 1860 posa en evidència una transformació global. Als voltants del 1860 dues tercers parts de la superfície cultivada de tota la comarca era vinya, i aquesta proporció pujava fins el 70% al fons de la conca i superava el 80% als vessants penedesencs. Només a la rodalia segarrena de Calaf la terra campa seguia ocupant el 57% de l'espai cultivat, tot i que els ceps s'havien densificat fins ocupar el 41% de la superfície cultivada. Aquesta transformació va venir de la mà d'una considerable extensió del cultiu a expenses de boscos i erms, tot i que també hi va haver canvis en l'assignació dels espais ja prèviament cultivats.

En l'aspecte metodològic, destaca en els tres primers capítols del llibre l'ús agregat del màxim d'informació cadastral disponible. Aquesta capacitat per superar la visió purament local dels cadastres i «amillaments», i de plantejar amb rigor i intel·ligència les trampes que comporta l'ús d'aquella informació per tal d'extreure'n tot allò que legítimament pot donar, es posa especialment de manifest en el capítol quart, on Francesc Valls va molt més enllà de l'Anoia per situar l'expansió vitivinícola d'aquella comarca en el context de l'expansió de la vinya a la Catalunya del set-cents i la primera meitat del vuit-cents. Aquest capítol mereixeria un comentari específic en ell mateix, perquè suposa l'intent més ambiciós que s'ha fet fins ara de sistematitzar el conjunt d'informació cadastral treballada per la historiografia agrària catalana. És en realitat un veritable estat de la qüestió de la geografia del cultiu i dels conreus a tot Catalunya als voltants de 1720 i 1860.

Aquesta visió de conjunt permet a Francesc Valls detectar que l'expansió de la vinya al Principat —sense cap mena de dubte la clau del model d'especialització català a la primera etapa encara orgànica del desenvolupament agrari capitalista— no fou només una progressió contínua des de les franges litorals cap a l'interior. Entre 1720 i 1860 s'havia produït una veritable reestructuració vitícola. Les comarques litorals, on l'especialització vitivinícola ja era un fet al darrer terç del segle XVII, havien experimentat el 1860 un retrocés vitícola general en termes relatius, que en algunes comarques molt significatives fins i tot fou absolut. Al Baix Camp els ceps ocupaven el 57% de la terra conreada cap al 1720, i el 39% cap a 1860. Al Maresme el percentatge de vinya va passar del 55 al 46%. Al Tarragonès, a l'Alt Camp i al Garraf la superfície vitícola havia guanyant terreny, però a un ritme inferior al d'altres comarques. El 1860 al Baix Llobregat la vinya ocupava una mica menys de la meitat de l'àrea cultivada, un percentatge inferior al del Vallès Occidental.

A l'Empordà i la Selva la proporció de vinya era equiparable al de la Segarra, i l'olivera adquiria a l'Alt Empordà una proporció notable: la segona després de les Garrigues.

Els grans protagonistes de l'expansió vitícola del set-cents i la primera meitat del vuit-cents foren per tant les comarques del corredor prelitoral —l'Alt Camp, les dues parts del Penedès i el Vallès Occidental—, juntament amb algunes àrees de la Catalunya interior seguint les conques dels rius Anoia i Llobregat: la plana del Bages, estudiada per Llorenç Ferrer, i la Conca d'Òdena amb el seus vessants penedesencs que analitza Francesc Valls. L'onada vitícola sembla haver-se atansat fins al conjunt d'altiplans interiors que marquen la gran divisòria hidrogràfica catalana, entre les conques internes i les del Ebre. Però aquí les plantacions perden ràpidament intensitat en aquella mena de fotografia aèria que ens proporciona la reconstrucció de la geografia dels cultius a partir dels «amillaments» de 1860. Els vessants segarencs de la comarca administrativa de l'Anoia en són una bona mostra.

Un cop ha constatat que l'expansió de la vinya havia comportat una veritable reestructuració, Francesc Valls dóna una passa més per omplir l'enorme buit que resta entre els cadastres de 1720 i els «amillaments» de 1860. Per aproximar-se a la cronologia del procés d'especialització vitícola de l'Anoia, s'endinsa en una font que també han emprat al Penedès Belén Moreno, Josep M. Querol i Josep Colomé, i Jordi Andreu pel que fa a l'Alt Camp: l'escripturació notarial de rabasses. Els resultats que n'obté, i l'elevada sincronia que s'observa en els cicles de contractació de rabasses a la notaria de Piera, a l'Anoia, i a les de Vilafranca del Penedès, el Vendrell i Valls estudiades pels altres autors, avalen l'encert d'aquesta estratègia de recerca.² Els 1.751 contractes de rabassa escripturats a la notaria de Piera entre 1715 i 1850 mostren dos grans arcs, separats per una etapa crítica igualment llarga, i interromputs successivament per alguns «intercicles» de crisi vitícola de diversa durada i profunditat.

El primer gran arc d'avenç vitícola s'estengué entre 1730 i 1794-1795 aproximadament. El segon es reinicià el 1815 i assolí el màxim nombre de jornals cedits a rabassa el 1845. Entre tots dos es dibuixa un altre arc invers, amb una pronunciada caiguda de la contractació vitícola durant la llarga frontissa crítica iniciada el 1796 i que s'allargà fins a 1827, quan per primer cop es va superar puntualment la superfície contractada en el punt més alt prèviament assolit l'any 1777. Però el primer gran arc setcentista també es veié interromput per un alentiment el 1752-60, i sobretot pel conegut «intercicle» crític de 1778 a 1791. El

2. J. COLOMÉ, «Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola», *Estudis d'Història Agrària*, 8, 1990, 123-143, i *L'especialització vitícola a la Catalunya del segle XIX. La comarca del Penedès*, tesi doctoral llegida a la Universitat de Barcelona el 1996; B. MORENO, *La contractació agrària a l'Alt Penedès durant el segle XVIII. El contracte de rabassa morta i l'expansió de la vinya*, Barcelona, Fundació Noguera, 1993; J. M. QUEROL, *Terra i vinya. Una societat en canvi, El Baix Penedès 1750-1800*, Memòria de postgrau presentada a l'Institut Jaume Vicens Vives el 1993; J. ANDREU, *El Camp de Tarragona i el Priorat durant els segles XVIII i XIX*, tesi doctoral llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona el 1994; J. COLOMÉ i F. VALLS, «La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió», *Recerques* 30, 1994, 47-68. Tal com ha passat amb l'ús de la documentació cadastral, l'estudi serial de la contractació de rabasses exigirà una acurada crítica metòdica per tal d'avaluar el grau de fiabilitat dels resultats obtinguts: abast de la notaria escollida i representativitat de la mostra, existència de contractes verbals o d'altres formes contractuals diferents a la rabassa, variació del percentatge de renovacions respecte les noves plantacions, etc. Els dubtes metòdics s'agreuigen quan els índexs obtinguts amb l'escripturació de rabasses s'utilitzen també per detectar l'evolució del cultiu de la vinya, atès que les plantacions en terres posseïdes per antics emfiteutes, fossin amos de masies o posseïdors de petites parcel·les disperses, no s'havia de lligar necessàriament amb el de cessió de trossos a rabassa. Tanmateix, sempre i quan s'emprin amb la deguda prudència interpretativa, els resultats fins ara obtinguts semblen avalar l'interès d'aquesta estratègia de recerca.

caràcter efímer de la recuperació dels primers anys noranta també permetria situar la divisòria entre l'ascens vitícola i la llarga etapa de dificultats ulteriors en la fita del 1777. La recuperació posterior a la guerra del Francès estigué solcada d'interrupcions estretament relacionades amb la conjuntura social i política, durant el trienni liberal i la primera carlinada. El veritable boom vitícola de la primera meitat del vuit-cents, ja clarament per damunt dels nivells setcentistes, no es produiria fins després d'acabada la guerra dels Set Anys, entre el màxims de 1841 i 1845.

Després d'aquest viatge des de la geografia agrària dels primers capítols a la cronologia establerta en el cinquè, Francesc Valls no es limita a descriure i situar l'abast temporal i espacial del fenomen de l'especialització. Els tres capítols següents, que són el nucli interpretatiu del llibre, cerquen explicar la dinàmica del creixement agrari i de l'especialització vitícola a partir de tres factors determinants: el creixement demogràfic, l'evolució dels preus i dels mercats, i el marc social. La tesi central del sisè capítol reprèn una important hipòtesi de Pierre Vilar que la historiografia econòmica posterior sembla haver passat una mica per alt: cap a 1760 semblaven haver-se començat a assolir diverses comarques catalanes les densitats de població crítiques que podia suportar una agricultura cerealista orgànica sotmesa a rendiments decreixents.³ Per tractar de detectar-ho, Francesc Valls emprèn la reconstrucció de les corbes de baptismes a vuit parròquies de l'Anoia, que presenta novament una elevada sincronia amb les obtingudes per Francesc Muñoz a les parròquies penedesenques, i amb les que ja havia elaborat Jordi Nadal d'onze poblacions catalanes.⁴

Les oscil·lacions dels naixements i una interessant lectura de l'estructura d'edats que s'obté del cens de Floridablanca permeten a Francesc Valls assentar per primer cop en un índex quantitatiu la hipòtesi que Vilar havia esbossat a partir de testimonis socials indirectes. Cap a 1760, i fins a 1768, es produí un primer retrocés demogràfic que deixaria la seva empremta en les cohorts nascudes en aquells anys a la piràmide de població del 1787. Això porta Francesc Valls a pensar que «s'estaven exhaurint les possibilitats de creixement demogràfic vinculades a una agricultura fortament orientada cap a l'autoconsum amb un predomini de la producció cerealícola».⁵ Per a les comarques prelitorals, i per a les conques interiors prou ben comunicades amb la franja litoral a través de l'Anoia i el Llobregat, la resposta a aquell esgotament de l'extensió cerealícola fou l'especialització vitivinícola mitjançant l'explotació de costers i boscos amb el contracte de rabassa morta. La vinya va proporcionar, en aquelles contrades, una nova base per mantenir el creixement dels efectius humans i l'extensió dels conreus sobre els espais no cultivats.

Aquesta interpretació, que podem anomenar «boserupiana», interrelaciona l'aprofitament de les oportunitats obertes pels intercanvis exteriors amb la resposta intensificadora provocada per una pressió demogràfica creixent just quan, per primer cop, el territori del

3. P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. III, Barcelona, 1966, 126 i següents.

4. J. NADAL, «La població catalana al segle XVIII», a *Història de Catalunya*, vol. IV, Barcelona, 1983, 257-271; F. MUÑOZ, *Creixement demogràfic, mortalitat i nupcialitat al Penedès. Segles XVII-XIX*, tesi doctoral llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona el 1990. El lligam que Francesc Valls suggereix entre els cicles de baptismes i la conjuntura econòmica agrària mereixeria l'atenció de més investigacions, tant des del punt de vista de la història econòmica com de la demografia històrica. *Vid.* els plantejaments de Daniel DEVOLDER, *Cycles démographiques et cycles économiques de longue période dans les pays occidentaux. xve-xxe siècles* (tesi doctoral llegida a l'Institut d'Études Politiques de París el 1994), en particular la segona part dedicada a «Les fluctuations démographiques générationnelles de l'Ancien Régime», 150-395).

5. COLOMÉ i VALLS, «La viticultura catalana...», 198.

Principat començava a superar els màxims de població assolits en el segle XIV. Sense situar la intensificació vitícola setcentista en el context d'una resposta al desafiament que suposaven els límits d'una cerealicultura extensiva per a l'augment constant dels efectius humans, no sembla que es pugui resoldre l'aparent paradoxa que sorgeix de l'anàlisi dels preus relatius. Al capítol setè Francesc Valls s'encara amb la paradoxa. «Cap a 1720 amb el preu d'una carga de vi es podien comprar quasi dues quarteres de blat. Cap a 1750, només una. A partir d'aquella data el poder de compra d'una carga de vi expressat en termes de quarteres de blat s'instal·là en aquell nivell més baix i només en circumstàncies especials pujava per sobre.» Això vol dir que l'especialització vitícola es va produir «en una conjuntura de preus que *a priori* sembla desfavorable».⁶

Aquella «tsora de preus» expressava els rendiments decreixents d'un cultiu de cereals panificables que empenyien les densitats de població creixents. Precisament per això, i *malgrat l'evolució desfavorable dels preus relatius*, la intensificació vitícola esdevingué una necessitat —era el cultiu tradicional de les terres marginals mediterrànies, i no s'adobava amb fems—, i una oportunitat per defugir la maledicció dels rendiments cerealícoles decreixents: la vinya eliminava el guaret, i una superfície de terra menor podia donar feina i ingressos a noves famílies pageses.⁷ El lector i lectores de la revista ja estareu familiaritzats amb aquest nou enfocament del model d'especialització vitícola català després de la publicació a RECERQUES de les «Notes per a una reflexió» de Josep Colomé i Francesc Valls.⁸

Però la major rendibilitat per hectàrea d'un cultiu més intensiu com la vinya no vol dir que el deteriorament tendencial dels termes d'intercanvi del vi o l'aiguardent amb els cereals panificables no tinguessin cap efecte en els resultats a llarg termini de l'explotació vitícola. Aquests efectes dependrien, al seu torn, de quatre factors: les *quantitats* de verema, vi o aiguardent venudes; la *qualitat* de la producció vitivinícola; la *intensitat* del deteriorament dels termes d'intercanvi del vi o l'aiguardent amb el pa; i la *pressió* de la renda de la terra i de les exaccions senyorials i fiscals sobre el producte del treball pagès. Els tres primers constitueixen el fil conductor de l'anàlisi de Francesc Valls al capítol setè, on para esment en «l'accentuació de les contradiccions del model d'especialització a partir de 1780», quan el deteriorament dels preus reals de vins i aiguardents es va veure reforçat per l'obturació dels mercats exteriors i la contracció de les quantitats venudes; l'adaptació de les explotacions als canvis en els preus relatius», contraposant les respostes dels masos policulturals, que retornaren al cereal, i l'especialització forçada contractualment i econòmica dels rabassaires; i «el dilema de la qualitat», perquè els preus del vi de més qualitat resistiren millor que l'aiguardent, tant la caiguda dels preus relatius com de les quantitats venudes.⁹

El quart factor, la compressió de l'ingrés net pagès per la sobrecàrrega de detracions per dalt i l'erosió per baix del resultat de la seva explotació, s'analiza al darrer capítol dedicat al marc social. Francesc Valls retrocedeix fins a les guerres pageses de la baixa edat mitjana, i a la dinàmica d'ocupació dels masos rònecs, per situar l'especialització vitícola

6. COLOMÉ I VALLS, «La viticultura catalana...», 245.

7. E. TELLO, «El fin de la expansión agraria en la Cataluña del siglo XVIII: factores económicos y crisis social», *Agricultura y Sociedad* 74, 1995, 109-157.

8. COLOMÉ I VALLS, «La viticultura catalana...». Per al càlcul de les superfícies necessàries per assolir la reproducció d'una família amb la sembra de blat i la plantació de vinya, *vid.* especialment el capítol sisè de J. COLOMÉ, *L'especialització vitícola a la Catalunya del segle XIX. La comarca del Penedès*, tesi doctoral llegida a la Universitat de Barcelona el 1996, 319-428.

9. COLOMÉ I VALLS, «La viticultura catalana...», 245-270.

en el marc de la consolidació d'una nova classe propietària. Hi ha dos trets que destaquen. En primer lloc, el pacte tàcit entre aquesta pagesia benestant i els senyors de la terra va permetre dues coses: el control de l'ocupació dels masos rònecs per aquells amos de masies, i la persistència del règim senyorial durant tres segles més. «Al llarg dels segles moderns la convivència d'alguns dels nous «senyors útils» (així és com anomena la documentació en alguna ocasió els grans emfiteutes) amb els seus senyors es manifestà de diverses maneres i adoptà múltiples formes, i segurament es va veure reforçada pel fet que la pagesia benestant participava per la via indirecta dels arrendaments de drets, en la renda feudal.»¹⁰

L'altre tret a subratllar és que els masos van imposar als rabassaires una estratègia d'especialització vitícola, amb plantacions «espesses» de ceps en zones de boscos i erms, que ells mateixos no practicaven en les terres bones i planes de les hisendes que explotaven de forma directa o amb contractes de masoveria. Això suposava, en definitiva, «traspassar els costos i riscos inherents a l'especialització productiva al rabassaire.»¹¹ Mentre la porta del creixement agrari intensiu encara restà oberta, malgrat l'evolució desfavorable dels preus relatius i la superposició de càrregues de tota mena que requeien sobre el treball pagès, la col·laboració dels amos de masies amb els senyors baronials tampoc no va trontollar. Però quan a partir de 1780 esclataren les contradiccions d'aquell model d'especialització, per l'efecte de tenalla d'uns preus relatius i unes quantitats vendibles a la baixa, i d'unes càrregues senyoriales i fiscals que tornaven a empitjorar, es feu palès als ulls de la nova classe propietària emergent que «la sostracció feudal posava un sostre a la renda que podien exigir als rabassaires», i que «la superació d'aquest sostre només era possible a partir del desmantellament de l'ordenació feudal del règim de tinença de la terra que posés fi a la sostracció de caire feudal (bàsicament el delme).»¹²

Les pàgines del darrer capítol dedicades als testimonis del significatiu canvi d'actitud dels hisendats rurals davant el règim senyorial mereixen col·locar-se al costat dels que, després de Vilar, han recollit Núria Sales i altres investigadors.¹³ Però Frances Valls aporta una nova constatació quantitativa, obtinguda de l'estudi de les rabasses escripturades, d'aquella dialèctica entre la «reacció senyorial» i la «insumissió» del món rural en l'etapa

10. COLOME I VALLS, «La viticultura catalana...», 282-284.

11. COLOME I VALLS, «La viticultura catalana...», 296. Aquesta part del llibre de Francesc Valls es basa explícitament, entre d'altres autors, en els treballs previs sobre la masia i l'establiment a rabassa de L. FERRER, *Pagesos, rabassaires...*; i especialment en el de P. PASCUAL, «La masia: autoconsum, circulació monetària i exacció fiscal (1833-1847)», a *Tous, mil anys d'història*, Barcelona, 1981, 265-340, posteriorment reelaborat i inclòs al primer capítol del seu llibre *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX*, Barcelona, 1990, 21-81.

12. COLOME I VALLS, «La viticultura catalana...», 301 i següents. També, F. VALLS, «Algunes consideracions entorn de la crisi del món rural en la crisi de l'Antic Règim», a *El món rural català a l'època de la revolució liberal*, vol. II, Cervera, 1991, 253-273.

13. Al pròleg al volum de JOSEP FONTANA, *La fi de l'Antic Règim i la industrialització*, Barcelona, 1988, 10, Vilar escriu: «encara estic fascinat per aquell número del *Diario de Barcelona*, datat el 31 de gener de 1793, on un jurista "expert en la branca de la capbreuació" s'ofereix als "Senyors alodials, delmers, etc..." per censurar i "renovar" els títols de reconeixement dels seus "drets feudals". Les paraules són aquestes, deu dies després de l'execució, a París, del rei Lluís XVI! La "reacció senyorial" (fos inconsciència o provocació) no ha estat pas intimidada per l'esdeveniment tan proper. I el *Tratado de la capbreuación*, primer programa "feudalista", datava, nota Fontana, de 1784.» Per als testimonis del canvi d'actitud dels hisendats enfront d'aquesta darrera reacció senyorial, vegeu N. SALES, «Carlins i liberals en la correspondència dels Brufau, marxants de Santa Coloma de Queralt», a *Mules, ramblers i fires. Segles XVIII i XIX*, Reus, 1991, 75-100; també E. TELLO, «El component actiu de la crisi de l'Antic Règim a Catalunya: la lluita per la renda entre senyors i pagesos», a DD. AA., *El món rural català a l'època de la revolució liberal*, Lleida, 1995, 53-83.

d'esgotament del creixement agrari setcentista. Entre 1750 i 1795 la part de fruits exigida com a renda pels amos de masies als rabassaires va augmentar constantment, des del 17% que s'obté com a mitjana ponderada a la notaria de Piera o el 22% de Vilafranca del Penedès, fins al 27 i el 32% respectivament. Ara bé, tant a l'Anoia com al Penedès la renda de les terres cedides a rabassa *va disminuir* altre cop a partir de 1795. A Piera la mitjana de les parts de fruits establertes a les noves rabasses va caure del 27 al 22%, i només després de 1835 tornà a superar clarament el nivell més alt assolit a les acaballes del segle XVIII. A Vilafranca del Penedès, on sempre havien estat més altes que a l'Anoia, la pressió de la renda exigida el 1795 no es va recuperar de nou fins el 1840. També fou aleshores quan les parts de fruits exigides als rabassaires de totes dues comarques convergiren de forma significativa.¹⁴

Francesc Valls relaciona, amb raó, l'alça a llarg termini de les parts de fruits escripturades a les rabasses amb la caiguda del valor real de les rendes senyoriales de la casa Medinaceli a partir de 1780,¹⁵ i amb els múltiples testimonis recollits en diverses poblacions de l'Anoia que ens parlen de la persistent «vaga de delmes» que esclatà durant el primer terç del segle XIX. Però no relaciona, en canvi, la caiguda de la renda vitícola que es detecta a les notaries a partir de 1795 amb la primera protesta col·lectiva específicament rabassaire de què tenim constància documental, adreçada el 1793 a l'Audiència des de Caldes de Montbui, Sant Feliu de Codines, Castellar del Vallès, Sentmenat, Montmany, Vallcàrquera i Tagamanent. Aquest memorial anava dirigit directament contra els propietaris útils del sòl (posant en dubte l'extinció del contracte de rabassa al cap de cinquanta anys) i contra els senyors directes que exigien càrregues feudals.¹⁶ «El to de la Memòria és en alguns moments revolucionari. Els privilegis feudals hi són atacats», ha escrit Vilar.¹⁷

Vilar va considerar aquell primer testimoni de les protestes rabassaires de 1795, sorgit de «la Catalunya mitjana essencialment vitícola», un clar exponent de «la resposta dels emfiteutes del segle XVIII —que cal no confondre amb els descendents dels vencedors de la batalla agrària medieval— a la «reacció senyorial» i a les temptatives dels amos del sòl d'apropiar-se definitivament dels resultats de la romputa vitícola.» Aquella «reacció senyorial», i la resposta pagesa que segons el testimoni dels Cortadellas va convertir tots els pobles en «mals pagadors»,¹⁸ s'han d'entendre en el context de «la crisi innegablement dura —recentment encara completament ignorada— soferta pel sistema agrari català els darrers anys del segle XVIII».¹⁹ Un segon memorial rabassaire del 1806, procedent de diverses contrades del Baix Llobregat, era igualment explícit en les seves denúncies contra els amos de masies i els senyors jurisdiccionals.²⁰

14. COLOMÉ i VALLS, «La viticultura catalana...», 308-314.

15. M. CAMINAL, E. CANALES, A. SOLÀ i J. TORRAS, «Moviment de l'ingrés senyorial a Catalunya (1770-1835)», *Recerques*, 8, 1978, 51-72. Poster hauria estat més adient relacionar les sèries de la mitjana de parts de fruits exigides a Piera i Vilafranca amb l'evolució dels arrendaments de drets senyorials de la baronia de la Conca d'Òdena de la pròpia casa Medinaceli, i no dels valors mitjans obtingut per a les baronies esteses per tot Catalunya.

16. ACA, *Consultas*, reg. 1163, f. 440 i ss., citat per J. CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña. Siglos XVI al XVIII*, vol. IV, Barcelona, 1947, 53-57.

17. VILAR, *Catalunya dins...*, 572-576. La frase citada és de la p. 575. *Vid.*, també, E. LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya, 1760-1840*, Barcelona, 1973, 87-90.

18. N. SALES, «Ramblers, traginers i mules (s. XVIII-XIX)», *Recerques* 13, 1983, 68.

19. VILAR, *Catalunya dins...*, 572-576. El text de Vilar que se cita és de la p. 576.

20. E. GIRALE, «El conflicto rabassaire y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936», *Revista de Trabajo* 7, 1964, 62-63.

Aquell primer desvetllament de la protesta rabassaire entre 1793 i 1806, a la vegada antisenyorial i contra els hisendats rurals, s'ha de llegir de costat amb els textos, una mica més tardans, que manifesten la presa de consciència de la nova classe propietària dels hisendats rurals en uns termes cada cop més explícitament liberals. Ja fa temps que Josep Fontana i Ernest Lluch en van treure a la llum dos exponents molt significatius: l'exposició adreçada el 1816 al Consell de Castella contra «*los restos del antiguo derecho feudal, funestos a la agricultura, que oprimen a no dexarla medrar y prosperar, como prosperaria seguramente libre del enorme peso de tantos gravámenes*», per part de diversos propietaris rurals de Gelida, Masquefa i Lavern, tres pobles a cavall entre l'Alt Penedès i l'Anoia; i la publicació a Tarragona, el 1820, de les *Memorias Económico-Políticas* de Guillem Oliver, just el mateix any en què aquest diputat clamava a les Corts contra «*los derechos lucrativos o pecuniarios*» dels senyors feudals, i en especial el delme.²¹

Núria Sales ens ha recordat que aquell Guillem Oliver «enderrocador de feudals drets i de feudals muralles, havia estat segons sembla molt marcat, en el seu itinerari polític, per les seves experiències personals com a agent de recobriment de drets feudals del mateix Can Cortadellas.»²² Els testimonis aportats per Francesc Valls de diversos propietaris de masos de l'Anoia, que de recaptadors de rendes senyorial esdevingueren capdavanters de la «vaga de delmes», i els que hom troba en moltes altres contrades,²³ fan pensar que l'itinerari de Guillem Oliver no fou un cas aïllat. Tampoc ho serien els seus al·legats de 1821 al *Diari de Barcelona* contra «*el delirante, codicioso y destructor feudalismo*» que provocava «*la decadencia de la agricultura*».²⁴ Quan, seguint els arguments d'Oliver, Fudald Jaumandreu escrigué al seu *Curso Elemental de Economía Política* de 1836 que «*Cataluña ha prosperado no en razón de los vejámenes de los derechos señoriles, sino á pesar de ellos*»,²⁵ també sabia de què parlava. Potser aquests testimonis ens haurien de fer repensar alguna cosa sobre els relatius graus de vigència i d'obsolescència del règim senyorial tardà a la Catalunya de final del set-cents i principi del vuit-cents.

D'aquesta forma, els estudis de Francesc Valls sobre l'explotació vitícola a l'Anoia, juntament amb els de Josep Colomé sobre el Penedès, ajuden a aclarir un tombant decisiu entre l'expansió agrària setcentista i la profunda crisi social agrària d'on emergí el procés de la revolució liberal al nostre país. «A les vigílies de 1800», escriu Valls a la conclusió del seu llibre, «la proporció de collita que els propietaris podien exigir en concepte de cens a l'hora de negociar la cessió d'una peça de terra a rabassa morta havia tocat sostre. (...) En aquest context, la persistència del règim senyorial resultava especialment molesta.»²⁶ Trencar la carcassa feudal esdevingué una condició necessària perquè l'expansió vitivinícola superés la greu crisi en què es trobava com a resultat de la caiguda dels preus, l'obturació dels mercats exteriors i les creixents exigències fiscals, enmig d'una confrontació entre la «reacció senyorial» i la insubmissió pagesa.

21. J. FONTANA, *La quiebra de la monarquía absoluta, 1814-1820*, Barcelona, 2a edició revisada, 1974, 259-263. LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya...*, capítol XI, Barcelona, 1973, 235-257. G. OLIVER, *Memorias Económico-Políticas escritas en diversas épocas y con diferentes motivos para la prosperidad de España*, Tarragona, 1820.

22. N. SALES, *Mules, ramblers i fires*, Reus, 1991, 75. LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya...*, 236.

23. TELLO, *El component actiu de la crisi de l'Antic Règim a Catalunya...*

24. Citat per LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya...*, 247.

25. E. JAUMEANDREU, *Curso elemental de Economía Política con aplicación a la legislación económica de España*, Barcelona, 1836, vol. II, 44; LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya...*, 259-332.

26. COLOMÉ i VALLS, «La viticultura catalana...», 324.

El 1837 fou promogut per nou diputats catalans un tercer memorial rabassaire que denunciava «*la incertidumbre que pesa sobre la duración del contrato*», fent-se ressò de les demandes sorgides de «*treinta y tres pueblos del Vallès y Llobregat é igual número de Labradores de Rubí con once de Pallejà*».²⁷ Caldrà estudiar els plets judicials i els arxius privats per saber si entre els memorials de 1793-1806 i el de 1837 la conflictivitat rabassaire va anar o no en augment, mentre la insubmissió pagesa a les càrregues feudals s'estava generalitzant. Però la nova demanda col·lectiva de 1837 afirmava que les incerteses i consuetuds locals sobre la durada de les rabasses «*ha dado lugar á muchísimos litigios ruinosos contra los cuales claman los pueblos*».²⁸ La lectura que es desprèn de l'evolució dels índexs d'escripturació de rabasses a la notaria de Piera sembla avalar la hipòtesi d'una resistència generalitzada a pagar, que hauria afectat alhora les càrregues feudals i la renda de la terra. Només a partir del 1840, un cop abolit el delme, la contractació vitícola va enlairar el vol per sobre dels nivells màxims assolits en el set-cents, just quan els perceptors de parts de fruits havien passat a percebre una tercera part de la verema.²⁹

L'únic interrogant general que suscita un llibre tan suggerent i innovador com el de Francesc Valls és el fet que no es tracti de la seva tesi doctoral. El text originari, que es va presentar al premi de recerca històrica Joan Mercader, fou un treball de recerca dirigit per Ramon Garrabou i presentat el setembre de 1994 per a l'obtenció del certificat de suficiència investigadora en el Programa Interuniversitari de Doctorat en Història Econòmica de la Universitat de Barcelona i la Universitat Autònoma de Barcelona. Si això és només un treball de curs, què es pot esperar de la futura tesi doctoral de Francesc Valls?

ENRIC TELLO I ARAGAY

Jacques HEERS, *La invención de la Edad Media*, Barcelona, Crítica, 1995; 295 p.

Aquest llibre constitueix una refutació de la llegenda negra de l'edat mitjana des d'uns plantejaments teòrics i ideològics marcadament conservadors. El rebuig dels tòpics negatius vigents sobre l'època medieval —de fet la tesi fonamental de l'obra— no pot deixar de suscitar l'adhesió de l'historiador, i en general de qualsevol lector assenyat. En efecte, només cal obrir les pàgines dels diaris per adonar-se del contingut despectiu que tenen, en el llenguatge comú, els qualificatius de «medieval» o «feudal». I donaria moltes sorpreses saber quin és l'arc cronològic que cobreix l'«edat mitjana» a ulls de la majoria dels ciutadans. En aquest sentit, la crítica dels tòpics que fa Jacques Heers resulta ben oportuna, com igualment la seua demanda d'un esforç de comprensió respectuosa cap a les societats del passat. Fins a cert punt, també són pertinents les seues observacions sobre la deriva de l'escola dels *Annales*, que sovint ha estat massa sensible als imperatius de la moda,

27. P. SALVADOR CODERCH, «El proyecto de Código Civil de 1851 y el derecho civil catalán», a *La compilación y su historia. Estudios sobre la codificación y la interpretación de las leyes*, Barcelona, 1985, 56-66. Les Diputacions de Girona i Tarragona també se sumaren a la demanda, i les respostes de l'Audiència de Barcelona i dels fiscals del Tribunal Suprem —que aquest cop es decantaren a favor dels rabassaires— eren molt explícites en afumar que «*cuando arde la guerra civil más desoladora, (...) la miseria de los colonos despojados les obligaría tal vez á engrosar las filas facciosas atribuyendo (aunque con equivocación) la causa de sus desgracias a nuestras actuales instituciones*» (SALVADOR CODERCH, «El proyecto...», 61).

28. SALVADOR CODERCH, «El proyecto...», 57.

29. COLOMÉ I VALLS, «La viticultura catalana...», 165-167 i 312-313, taules i gràfics.